

VIII. RÉSZ.

Rendtartás.

1. fejezet.

Fasciculus Rerum Scholasticarum.

1626-tól a 19. század közepe tájáig az iskolafőnökök napló- vagy számadásszerű jegyzéseket vezettek, melyeket *Fasciculus Rerum Scholasticarum*-nak, később, a 19. század második felében — helytelenül — *iskolafőnöki anyakönyv*-nek nevezték. E feljegyzések tulajdonképen számadások akartak lenni azokról az adományokról és jövedelmekről, melyek a főnökhöz folytak be a diákság segélyezésére és támogatására. De e feljegyzések köre idővel kitágult s ide írták be a főnökök az iskolára, előljárókra, tanulókra vonatkozó fontosabb eseményeket, alapítványokat, jóltevők halálát, temetését, legációkat, legációba menők neveit, patrónusokat, jövedelmeket, kiosztott divíziók összegét, teológusok, mesterek eltávozását, tanárjelöltek akadémiára menetelét, hazajövetelük, beiktatásuk idejét, lefolyását, menyegzőjük, haláluk idejét, a divízió alkalmával tartott diáki, később esküdti szék tárgyalásain hozott határozatokat és büntetéseket, az iskolai tisztviselők neveit, hivataloskodásuk megkezdésének és bevégzésének idejét, iskolai ünnepeket, koronkénti változásokat, kolozsvári és országos eseményeket, stb. Ilyen módon ezek a feljegyzések betekintést engednek a régi iskola életének belső, intim részleteibe s nélkülözhetetlen forrásmunkául szolgálnak az iskola történetével foglalkozónak. Természetes, hogy a feljegyzések most bővebbek, sok érdekes részletre kiterjedőek, majd szűkebb szavúak a főnök gondossága és lelkiismeretessége szerint. Ezért tartja pl. Körmöczi igazgató szükségesnek 1810 május 13-án (*Fasc. IX. 258—259.*), hogy a főnököket a *Fasciculus* gondos és lelkiismeretes vezetésére figyelmeztesse és sajátkezüleg írja be a részükre készített utasítást, figyelmeztetvén őket pontos számadás készítésére s arra, hogy bejegyzéseik nem magántermé-

szetűek, hanem közokiratjellegűek, abba javításokat, vakarásokat ne tegyenek, a divíziót az exaktossal láttamoztassák s minden jövedelemről híven számoljanak el.

Ilyen Fasciculus 1626-tól 1841 jun. 17-ig 11 kötet van, melyek közül azonban a VIII. 1799 ápr. 6-ától 1805 szept. 5-ig terjedő időről hiányzik. Benczédi, ki nagyon alapos tanulmányokat végzett iskolánk multjára vonatkozólag, 1880-ban (Ker. Magvető, 75. l.) azt mondja, hogy 1829-ben a Fasciculusok még mind megvoltak, de 10 év múlva hiányzott s hiányzik még ma is az I., II., III., IV., V., VIII. és IX. kötet. Azóta e kötetek, a VIII. kivételével, — nem tudom honnan, hogyan — megkerültek.

A kötetek a következő időkre szólanak: I. kötet 1626—1648 és 1693—1696. Teljes címe: *Legum scholasticarum exemplis et constitutionibus roboratarum Primus Fasciculus 1626—1693*. E kötetnek négy része van: A, B, C, D betűkkel jelölve. Nagy A. Mihály 1758-ban csinálta ezt a jelölést, mint mondja, a könnyebb használhatóság és eligazodás végett.

A) A Fasc. bekötésénél a lapokat összezavarták s ennek folytán az időrend megzavarodott. Ezért Köpeczi Boldizsár 1717-ben ezt az utasítást adja az olvasónak: 1—19., 69—94. lapokon feljegyzések az adományokról és javadalmakról; 47—69. lapokon feljegyzések ugyane korra vonatkozólag más iskolai dolgokról; időrend szerint következik a 33—36. lap, ezután a 97-dik (1631. év), a következő év a 36. és következő lapon. Ezután következnek a 24., 25., 26., 27., 28. és 45. lapok, mely utóbbi az 1631. évre is vonatkozik. A 43. és 44. lapok bizonytalan időre vonatkoznak. Az 1633. év a 32. lapon kezdődik, folytatása a 28., 29. lapokon van. Ezután a 99. lap következik. Innen kezdve, 1633 ápr. 30-tól 1648 jun. 26-ig, nincs megzavarva az időrend. A B) rész 1—20 lappal. Címe: *Fasciculus consuetudinum ab anno MDCXXVI. ad hunc usque praesentem MDCLXXVI. in schola unitaria Claudiaca observatarum*. A C) rész 1—28. lapokon azok a határozatok vannak rendszer nélkül beírva, melyeket a cétus fegyelmi esetek tárgyalásai alkalmával idők folyamán hozott. És a 4 utolsó oldalon betűrendes tárgymutató. A D) rész 1—65. lapjaira Tordai Handsáros János szenior jegyezte be az 1693 okt. 10-től 1696 dec. 28-ig történt eseményeket ilyen cím alatt: *Renovatum per Johannem Handsáros de Thorda, p. t. seniozem Anno MDCXCIII. die 1 Novembr. postquam migravimus in novum Collegium e veteri*. A kötet két utolsó előtti számozatlan lapján a püspökök (14) és a rektorok (11) nevei és rövid életrajza 1626-tól és a két utolsó lapon Bencédi kezeírásával Székely Mózes, Berde, Kovácsi, Nagy Lajos és Bencédi nevei s néhány adat róluk.

II. kötet. A két első számozatlan levélen betűrendes tárgymutató van, a harmadik levélen feljegyzések a cétus részére 1684 aug. 26-án Torockai Mihálytól adott könyvadományokról, ami alkalmul szolgál a már azelőtt meg volt könyvek feljegyzésére. E kötet elejére be van kötve a brémai iskolának 1675-ben 1—16 nyolcadrét lapokon megjelent nyomtatott törvényei. Az 1—45. lapok az I. Fasc. tartalmát adják röviden kivonatolva. A 47. laptól az események vannak feljegyezve 1651 májusától 1693 okt. 10-ig, mikor Handsáros szenior az óvári iskolából való kiköltözést leírja.

III.	kötet ívrét alakban	1697 jan. 1-től	1705 ápr. 22-ig.
IV.	„ „ „	1705 május 9-től	1748 ápr. 13-ig.
V.	„ „ „	1748 május 18-tól	1768 aug. 31-ig.
VI.	„ „ „	1768 szept. 1-től	1790 jun. 29-ig.
VII.	„ „ „	1790 jan. 1-től	1799 ápr. 6-ig.
VIII.	„ elveszett.		
IX.	„ ívrét alakban	1805 szept. 5-től	1813 febr. 18-ig.
X.	„ „ „	1813 márc. 2-től	1833 dec. 31-ig.
XI.	„ „ „	1834 jan. 2-től	1841 jun. 17-ig.

Ez időtől kezdve az iskolafőnökök nem vezették többé a Fasciculusokat, minek oka valószínűen az, hogy a számadás rendszere változott s rendes számadást kellett iskolai évek végén beterjeszteniök. Ez a számadás szempontjából kétségtelenül helyesebb volt, de viszont azzal a hátránnyal járt, hogy az iskola életében előforduló fontosabb események feljegyzése elmaradt. Ezt a hiányt érezte Benczédi, mint igazgató (1867 szept. 1.—1877 szept. 3.) s intézkedett, hogy ezután *iskolafőnöki anyakönyv* nyitassék. Ennek elején írja, hogy sokszor tapasztalta hiányát egy olyan könyvnek, melyben az iskolai élet belső eseményei lennének feljegyezve. Ő nem mondja, de bizonyos, hogy ezek a régi Fasciculusok lebegnek előtte. Az 1850 óta szokásba jött eljárás — úgy mond —, hogy az új diákok beírják nevüket, mivel kötelezik magukat az iskolai törvények megtartására, nem helyes, mert az a könyv tulajdonképpen a büntetések jegyzőkönyve. Helyesnek látná, hogy ezután az új diákok — egyenruhások és nem egyenruhások — a felesküvéskor írják be nevüket, születéshelyüket, évüket, az iskolát, ahonnan jöttek. Ebbe írják be ezután a főnökök az iskola életében előforduló fontosabb mozzanatokot hűen, röviden, „de mindent a tényeknek és igazságnak szigorúan megfelelően“. Ez alapon vezették azután a főnökök az anyakönyvet a század végéig.

2. fejezet.

1676. évi törvények.

A kollégium rendjét a koronként hozott törvények és utasítások szabályozták. Kezdetől a 19. század végéig nyolc ízben hoztak törvényeket. Ezek a következők: a legrégebbek az 1676-ban összeírt törvények, az 1683. évi (a szekundánia), az 1839, 1845., 1871., 1880/81., 1885. és 1895. évi törvények.

Minden jel arra mutat, hogy iskolánk előre megállapított törvények nélkül kezdte meg működését s a törvények és törvényszerű szokások, melyeket 1676-ban összeírtak, az idők folyamán rendre felmerült konkrét esetek kapcsán hozott határozatok összegyűjtésével alakultak ki. Hogy a legrégebb törvények meddig voltak érvényben, ma már biztosan meg nem állapítható. Eddigi, okmányokkal is támogatott tudomásunk szerint 1839-ig, tehát több, mint másfélszázad éven át. Azonban bizonyos adatok arra látszanak mutatni, hogy ez időközben voltak még törvények, amelyek elvesztek. Benczédi az elveszett Fasciculusok visszaszerzése érdekében a közönséghez intézett soraiban (K. Magvető, 1880. 75. l.) említi, hogy elvesztek az 1800. előtti ú. n. „*rectori matriculák*“, a tanulók dolgozatait, nevezetesebb emberek emlékére tartott beszédeit magukba foglaló ú. n. *arca*-k és az 1839. előtti kollégiumi törvények. 1737 febr. 9-éről (Fasc. IV. 564.) olvassuk, hogy a szobafőnökök és lakók kötelelességeiről szóló törvényeket felolvassák, az egész diáki társaság elfogadja s a rektor elrendeli, hogy a törvényeket minden szobagazda magának lemásolja. Ezután a főnök hozzáteszi: „*Vide de his compendium Legum Scholasticarum pag. 105*“. Ugyanez év február 24-éről pedig ezt jegyzi meg: a precesről kihirdetett törvények a tiszt. rektortól megerősítetnek. „*Vide compendium Leg. Scholasticarum pag. 64.*“ Az 1832-ben a törvények összeszedésére és megszerkesztésére kiküldött bizottság is ismételten utal a régi törvények cikkelyeire, melyeken aligha a Fasc. I-be foglalt eredeti törvényeket értette. Ezek az utalások arra mutatnak, hogy az 1676-ban összegyűjtött törvények után volt még egy más törvénygyűjtemény. De hogy ezzel mi lett, arról semmit sem tudunk. Mindenesetre bizonyos, hogy az első törvények összeírása hosszú időn, 1626-tól 1676-ig előfordult esetek alapján történt s azután is hosszú ideig voltak érvényben. Ennek magyarázatát adja a főnök egy esetben a megörökítésével.

Baumgarthus alatt a szenior és exaktor között kitört vitázkodás egy törvényhozási elvet szögeztetett le a cétussal. Ajtai Miklós exaktor vádjaira a főnök előadja a rektornak,

hogy az iskola régi szokásait és törvényeit változtatni akarja, azokhoz hozzáadni, a régieket megváltoztatni, vagy teljesen törölni, amelyeket jónak lát, csak arra támaszkodva, hogy azok is emberek voltak, mint mi, akik azokat alkották, tehát szabad azokat megtartani vagy törölni. A főnök ezzel szemben a régi törvények megtartását kívánta, egyebek mellett azért is, mert azok alkotói idősebb koruk következtében érettebb ítéletű emberek voltak, mint ők, ami abból is látszik, mert ha most valamit határozni akarnak, ahányan vannak, annyifelé beszélnek. Aztán még élnek némelyek azok közül, akik ama törvények szerzői voltak s ha valami ujításról értesülnek, milyen arccal s mit fognak nekik felelni, hogy mi az oka a törvény változtatásának. A főnök emez érvelésére az igazgató a józanabb ítéletű diákokkal egyetértve kimondja, hogy a törvény csak úgy módosítható, ha a diákok egytől-egyig beleegyeznek s fontosabb dolgokban — si fuerit res magni momenti — az igazgató ítélete alá bocsátják; csak ilyen esetekben határozhatnak olyan ügyben, amelyről a Matriculában vagy in Tabula írott törvény, vagy szokás nincs.

A kollégium legrégebbi törvényeit a Fasc. I. B. 1—20. levelein olvashatjuk. E törvények címe: *Fasciculus Consuetudinum ab Anno MDCXXVII. ad hunc usque praesentem MDCXXVI. in schola unitaria Claudiaca observatarum*. A 16. oldalon ezt olvassuk: *Transsumpta haec sunt Anno 1687. die 16 Junii per Petrum M. Rakosi p. t. exactorem m. propria*. Ebből látjuk, hogy itt tulajdonképen nem szoros értelemben vett törvényekről van szó, hanem a gyakorlat által hosszú időn át kialakult szokásokról. Ezeknek a szokásoknak — ma talán szabályzatnak, vagy utasításoknak mondanók — az összeírása 1676-ban („ad hunc usque praesentem“ t. i. annum) történt. De a második adat transsumptioról beszél. Hogy honnan vette át, nem mondja meg. Viszont azonban az I. Fasc. beszél egy „régibb matriculáról“ (Fasc. I. C. 1.). Azt hiszem, hogy itt az I. Fasc. A) részét kell értenünk.

Ha feltűnnék az olvasónak, hogy miként működhetett az iskola több, mint 100 esztendőn keresztül törvények nélkül, utalok arra, hogy Erdély legrégebbi *ref. tanodai törvénykönyve 1674-ből*, tehát csak két évvel korábbi időből való. A marosvásárhelyi ref. kollégium könyvtára őrzi s valószínűleg Fehérvárról, vagy Patakról hozták be, illetőleg írták le egy régibb szabálykönyvből.¹

Ez összeírás szerint a törvények 1626-tól voltak érvényben.

¹ P. Szathmáry Károly: A Gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen főtanoda története, Nagyenyed. 1868. 38. l.

Hát azelőtt nem voltak törvények? Hiszen az intézet már több, mint egy félszázad óta működött. S bizonyos rendtartás nélkül nem működhetett. A Fasc. I. 47. lapján 1626 jan. 24-ről olvassuk: „*Leges scholae rectore Paulo Czianadio publicatae sunt*”. Tehát nem törvényalkotásról van szó, hanem kész törvények kihirdetéséről. Lenni kellett tehát azelőtt is törvényeknek, amelyek a Basta és Mihály vajda dulásai következtében, mint az iskolának egyéb könyve, iratai, matrikulái stb. elveszhettek. Vagy talán maga Csanádi igazgató alkotta meg a törvényeket?

Ez az első törvény következő címeken írja össze az iskolai szokásokat:

1. A szeniorról.
2. A kántorról és kollaboratorról.
3. Az exaktorról.
4. A veteranus diákokról általában.
5. A felvett noviciusokról.
6. Az iskolát üdvözlőkről és ezért a frekventációt megkezdőkről.
7. Az általános kivonulásokról.
8. A részleges kivonulásokról.
9. Az osztalék (*divisio*) elvesztéséről.
10. Az általános divizióról.
11. A különös, vagy heti divizióról.
12. A praebendák diviziójáról.
13. A gyűjtött, vagy végrendeletileg hagyományozott dolgok diviziójáról.
14. Az ökonómiáról.
15. A plágásokról.
16. A perlekedőkről és felebbezőkről.
17. A költözködőkről és helyek változtatásáról.
18. Az esti precesről.
19. Az elfogandókról.
20. Azokról, akik bucsú nélkül, vagy lopva távoznak az iskolából.
21. Szászok.

A következőkben nem szószerinti, de tartalomhű fordításban adom e törvényeket, melyeknek sok intézkedése egészen a 19. század végéig érvényben volt s a következő iskolai szabályoknak és rendtartási utasításoknak irányt adott.

A főnökről. Mindig a magyarok közül választandó, nincs minden iskolai törvénynek alávetve, mint egy „*studiosus privatus*”. Óra-, preces-, templommulasztásért, temetésre menés és más iskolai funkciók elmulasztásáért sohasem büntették. E hivataláért minden jövedelem $\frac{1}{15}$. részét vette, senki ellen nem mondván, még akkor is, mikor távol volt. Az elemosinákból pedig, milyenek a praebendalis, a stationalis pénz, a bor, búza, vagy más úton ka-

pott jövedelmek, annyi illeti, mint bármely más diákot. Ha az igazgató engedélyével egy hónapig távol volt, ama hónap minden jövedelméből $\frac{1}{15}$. rész fenntartatott és visszatérte után kiadatott; de ha tovább volt távol, akkor nem. 1696 dec. 19-én határozza a cétus, hogyha a főnök egy hónapnál tovább van távol, akkor részét a helyettese kapja, a vice senior, vagy vicarius. (Fasc. I. D. 64.). Az ujonnan választott főnök szolgát választhatott magának; ha alkalmas volt, a *decurio*t, akinek mindig nála kellett laknia. A főnök ellen egy tanu vádja nem volt hatályos, csak a vádlóé és egy tanué. Az iskolán kívül hálni büntetés terhe alatt nem volt szabad. Ha menyegzőkön, vagy nemesek érkezésekor (legfeljebb kétszer évenként) a *cantatio*t kötelessége szerint nem akarja vezetni, nem kapja a 15-öd részt, annál kevésbé személyes részét. Ha azonban szervezte, de maga nem volt jelen, akkor elégedjék meg a 15-öd résszel; ha szervezte is, jelen is volt, mindkét rész adassék ki. (A Fasc. II. 143. lapján különös feljegyzést találunk. Eszerint Nagybányai István feljegyzése szerint a cétus határozata az, hogy a seniornak minden temetésen ott kellett lennie, ha a 15-öd részen kívül a személyes részt is meg akarta kapni. 1661 febr. 22-én azonban Bitay Pál senior alatt a tanári kar a patronusokkal sokáig tárgyalván az ügyet, kimondják, hogy a senior nem köteles a temetésen jelen lenni s mégis kapja a személyes részét is, nemcsak a 15-ödöt. Ez a főnök előjoga, melynek ellenmondani ezután már nem lesz szabad senkinek). Kötelességei: mindenekben függjön az igazgatótól és a lektoroktól; a diákoknak adja meg a kellő tiszteletet, az iskola jövedelméről számadást vezessen, nehogy hanyagsága miatt a cétust valami kár érje a kár megtérítésének terhe alatt. Legyen gondja, hogy a mendikánsok leckéken, esti precesen, a templomban, az ünnepeken s azok előtti napokon az éneken jelen legyenek, a mendikánsoknak az utcákat kiossza, szombaton a neglecták számadását pontosan számon kérje. A mendikánsok kötelesek a kapuban várni nemcsak a tanárokat, hanem a szeniort is, mikor az esti precesről az iskolába visszatér. Ha a szenior a születésnap üdvözléseken (*cantatio natalis*) nincs jelen, nem kapja meg részét.

A *kántor és kollaboratorról*. Ha a kántor és kollaborator nőtlenek s az iskolában laknak, a templom, teme'és, *cantio*, sorbaállítás elmulasztásáért úgy büntettetnek, mint a többi diákok, ha egyházi és iskolai közügyek által nem voltak elfoglalva. De a kántornak szabad volt a templomba a cétus előtt menni, hogy az énekre készülhessen elő. Így volt Csanádi rektor idejében. Ezeken kívül a kántorra következő szabályok érvényesek:

1. Nem áll iskolai büntetés alatt: ha nős és nem az iskolában lakik s ennél fogva a rendes leckéket elmulasztja, vagy csak tunikában jár az Óvárban, a reggeli istentiszteleteken három ízben komoly szükség miatt nem jelen meg, akkor a maga részétől nem fosztható meg. Ha azonban nőtlen és a tisztességes tudományok tanulója, a többiekkel az iskolában lakik, akkor a maga rendjének minden törvénye és szokása rá is érvényes engedetlenség terhe alatt, fennmaradván azonban a kántornak is a veteránusok bármelyikét megillető előjog.

2. A *praebendalis*, *astationalis* és *cantationalis* (ha jelen volt) jövedel-

mekeből megkapja a többi diákokéval egyenlő részét; ezenfelül minden frtból, melyet az ő közreműködésével szereztek, 4 nummust kap. A karácsonyi cantationalis pénzből azonban, ha ő ma a nem volt ott a maga csoportjában (pars), semmit sem kap. Mivel 2 vagy legfeljebb 3 éjszaka történik a kantáció, ha legalább egy vagy két éjjel résztvett s a másikon semmis okból nem, csak abból részesül, amit saját csoportja azon éjjel kapott.

3. A temetési pénzből, ha maga külön nem kapott, annyit kap, mint egy diák s azon felül a generalis temetésből 2 drt — ez az ő „praerogativája” — a speciálisból 1-et. Ha külön fizettek neki, nem kap semmit.

Az exaktorról. Az exaktor a szeniorhoz legközelebb álló veteránus diákok közül választatik következő módon: a szenior és a cétus kijelöl (emittit) a veteránusok közül 4-et, a felvétel rendje szerint számítván azokat is, kik már viselték ezt a hivatalt, akik azonban, ha nem akarják vállalni, nem kényszerítendők, annál kevésbé büntetendők; kivétel azonban a kollaborator, aki míg e hivatalt viseli, exaktornak nem választatik. E 4 közül az exaktort szavazattöbbséggel választják (qui majori parti placuerit). Bárkit választanak meg, ha azelőtt nem viselte ezt a hivatalt, vállalni köteles egyik generalis diviziótól a másikig 1 frt büntetés terhe mellett. Minden általános divizió köteles hivataláról lemondani rövid kis beszéddel. Így a diák urak szabad választásának megint aláveti magát; ha a többségnek tetszik, visszatartja, ha vállalja megint a hivatalt, de ha nem, nem kényszerítheti. Akkor mást tesznek helyébe.

Az exaktor kötelessége: a hazautazó és visszatérő diákok gondos számontartása: a templom-, ének-, temetésmulasztók, a plága és a plagariusok (signifer) minden ügye, exoloratorok kiküldése, a heti pénz elhozatala, amely felváltva történik a szászokkal, amely munkájáért a heti pénzből 2 nummust kap. Míg e hivatalban van, ökonomiát nem köteles vállalni. „Sisiphusi” munkájáért ezt a szabadságot élvezi. (1785. nov.-ében (Fasc. VI. 349.) kimondja a repr. cons., hogy sok fáradsága elismeréséül a szenior után következik méltóságban „cum spe successionis”).

A veteránus diákokról általában. A veteránusok közül a szenior után következők ketten, ha nem voltak még prebendisták, kötelesek ezt vállalni. Erre idejében figyelmeztetnek a szeniortól és diákoktól s ha nem akarják vállalni, magok helyett másokat állítanak, megbízhatókat s e tisztségre teljes mértékben alkalmasokat. Ha ezek tetszenek a többségnek, maradnak; ha nem, másokat köteles k állítani. Ha sem nem állítanak, sem magok szolgálni nem akarnak, elveszítik a prebendális és pénzjutalékot s mások állítatnak helyükbe. Akik becsülettel elvégezték tisztjüket, 3—3 frtot kapnak munkájukért. Azonfelül, ha, míg a polgárokat házról-házra járva üdvözlik s tőlük kapnak külön valamit, (egy szót nem tudok kiolvasni) 14 nummus értéket meg nem haladót, az az ővék. Ha hétköznapokon templomot mulasztanak, egy büntetés elengedtetik, de ha az ének második, vagy harmadik versénél lépnek be, büntetést kapnak. **Kurzorokká** főképp azokat választják, akiket a prebendisták elfogadnak, a még föl nem szabadított, vagy át nem írt noviciusok közül, de itt a becsületes cétus hozzájárulása és szavazata szükséges. Aki e tiszte

becsülettel betölti, ha a félévi frekventáció nem tölt is le, felszabadíttatik; ha pedig épen e tisztsége alatt telik le a frekventáció ideje, ha méltók voltak, felszabadíttatnak. Ha megválasztásuk után nem akarnak engedelmeskedni, épen mint a prebendisták, maguk is veszítsék el a prebendális és pénzrészüket. Ha nincsenek felszabadítandó, vagy átírandó noviciusok, a legutóbb felszabadítottak közül kell kurzorokat választani, kiknek, ha nem akarnak engedelmeskedni, büntetése a fennebbi. Más közszolgálatokra is, ha noviciusok nincsenek, vagy a szenior, vagy exaktor parancsából vannak távol, kötelesek 50 dr. büntetés mellett.

A bevett noviciusokról. A felvett novicius szobáján kívül mindenütt chlamysban járjon, de úgy, hogy útján hanyagul ne álljon meg, ne nézzen ide-oda, ne forduljon hátra. Templomba, leckékre, precesre fedetlen fővel menjen, a tanér belépését a tanterembe előzze meg, precesre, könyvvizsgálatra tógásan menjen. Templomba, temetésre jel adatván mind a felvett, mind a frekventáló novicius menjen a kapuba azon a folyósón, amely a kis auditoriumhoz vezet; visszajövet azonban a felvett novicius mehét azon a folyósón, amely a nagy auditoriumhoz vezet. Azután a szenior, vagy exactor parancsára a cétus javára szolgáló minden teendőt, minden vonakodás nélkül teljesítsen. Adja meg a diák uraknak, kivétel nélkül mindegyiknek, a tiszteséget s függjön azoktól mindenekben. Ha így elvégezte a félévi, vagy hosszabb frekventációt, jelentkezzék az exactornál s jelentse a frekventáció idejét, nem számítván a vakációt, midőn nincsenek órák. Ezután jelentse a szeniornak, hogy a frekventációt elvégezte. A szenior megengedi, hogy kérhesse a felszabadítást a divizión. Ha itt nincs ellenmondás, felszabadul. Ha azonban van valaki, aki elfogadhatóan súlyos hibával vádolja, akkor köteles még bizonyos időt a hiba szerint az előbbi állapotban eltölteni.

„Az iskolát üdvözlőkről s tehát a frekventációt megkezdőkről“. A humaniorákat elvégzett tanulók, akik a magasabb tanulmányokat akarják folytatni s a diákok „albumába“ beíratkozni, hozzanak preceptoraiaktól előbbi életükről ajánlólevelet (litterae commendatoriae), melyekből látni lehet, honnan valók, milyen erkölcsűek, hogy tanultak, engedelmesek-e előljáróiknak, hogy nyilvános leckék hallgatására értelmük és koruknál fogva alkalmasak-e; ha az ajánlólevél mindezeket bizonyítja az igazgató előtt, a szeniornak szabad gondosabb megvizsgálás végett valamely rövid gyakorlatot diktálni próbaképen. Ha ezután a rektor — a szenior és a diákság véleményének is hozzájárulása után — méltónak tartja a felvételre, megkezdik a rendszerint egy hónapi frekventációt. Ez pedig így történik:

1. Szombaton 3 órakor harangozáskor fedetlen fővel, tógába öltözve, szerény és alázatos arccal áll be a sorba elsőnek „oculis non vagis, capite non reflexo“.

2. Csengetésre mindenüvé elsőnek igyekezzék megjelenni a kellő helyen tógába öltözve; a leckeórán leülhet a tanulókkal, de precesen a cathedra alatt állnia kell.

3. Mindíg a lakószobájában legyen, de ha valahová okvetlenül mennie kell, onnan haladék nélkül siessen vissza és sehol sem szabad leülnie,

csak ha parancsolják. Az iskolában mindig és mindenütt fedetlen fővel járjon.

4. Temetésen a beszéd alatt a meghalt kapúja előtt áll, fedetlen fővel, de a templomban a többiekkel együtt leülhet.

5. Reggel a felkeltő csengettyűszóra a lámpát az ökonomustól vegye át, a tógán kívül teljesen felöltözve; a chlamyst csak akkor veti le, mikor lefekszik, egész nap az összes gombokat begombolva hordja. Ha a frekventáció alatt az egész ifjúság kivonul a szabadba, ő az ifjúságot a város kapújáig tógában követi, itt a tógát leveti s hazatéréskor itt ölti fel megint. A szabadban folyton játszania kell. Miután így a megalázásának 4 hetét kitöltötte, a szeniornak a szombaton tartandó divizió előtt jelentse, hogy egy hónapig frekventált. A szenior a divizió kiosztása előtt a cétusnak jelenti, hogy letelt a frekventáció ideje. A szenior ezután felszólítja, hogy a szokott módon, általa előre elolvasott és kijavított rövid beszéddel kérje felvetelét, megfogadván, hogy az iskola összes törvényeinek és szabályainak engedelmeskedni fog. Beszédje végén kérjen engedélyt, hogy kimehessen. Ezután a szenior megkérdezi a cétust, hogy valaki valami kifogásolni valót tud-e ellene, akik mindent, amit róla észleltek, kötelesek felsorolni. A hibához mérten a büntetés 1—2, vagy 3 hónappal is meghosszabbíttatik, vagy még többel is. Ha a frekventációt helyesen töltötte el, és senki ellene nem mond, egyszerűen felvétetik.

A frekventáló akkor kezdje a frekventációt, mikor szünet előtt be is végezheti, mert különben hiába fáradozott, különösen akkor, ha a cétus akarata ellen kezdte el olyan időben. Akik úgy kezdik a frekventációt, hogy elvégzik advent 1., 2. vagy 3. vasárnapján, azok a karácsonyi kantáción gyűjtött pénzből, melyet egyenlően osztanak azokkal, akik a frekventációt advent első vasárnapja előtt elvégezték, jogszerint nem kapnak semmit, de kegyelemből valamit (*misericordiantes*), ha a többiekkel együtt dolgoztak. Ha a noviciust akkor veszik fel, mikor diviziót nem lehet tartani, pénz hiánya miatt, gyűljenek össze a diákok és ha a felvételre méltó, vegyék fel.

Az általános kivonulásokról. Az egész ifjúság ment a templomba vasárnapokon, ünnepeken, szombaton d. u. 3 órakor és ünnepek előtti napokon d. u. 3 órakor. A templommulasztó 2 drt fizet, aki nem rendben ment, 1 drt. Énekelni is néha az egész vonul ki, aki hiányzik, nem kap részt, mint a „generalis” temetésnél sem. Az ilyen temetésen a beszéd alatt a harmadik házon túl menni nem szabad, 5 dr. büntetés terhe alatt. Aki szász ember temetéséről hiányzik, 5 drt fizet, aki bármelyik nemzetségű egyházi emberéről maradt el, 15 drt fizetett.

A szabadba is üdülés végett az egész testület vonul ki; aki a „hídig” nem ment velök, egy obolust fizet. A hídtól kezdve szabad volt a sorból kilépni és akárhogy menni: ha visszajövet a hídtól nem megy sorban, szintén egy obolust. (Itt ez a későbbi megjegyzés: Ez hatályát veszítette Kolozsvári Dimén Pál rektor alatt.)

A részleges kivonulásokról. A noviciusok statusából kiesett diák urak két részre (*pars*) osztatnak: a szenior és kántor részére. Ünnepek előtti na-

pokon egy-egy rész jár a templomba. Ha ki a maga során mulaszt, egy nummust, ha nem sorban megy, egy obolust fizet. Ha az ének második verse alatt megy be, 2 drt fizet, kivéve azokat, akik prebendista tisztségben voltak. Ha a specialis temetésen a maga parsából hiányzik valaki, elveszti részét, úgy a kantációból is. A speciális menyegzői üdvözlésre adott jelre az iskola kapujában mindenki, aki e csoportba tartozik, megjelenni köteles, különben elveszti a jutalékát. A könyvet az első, második és harmadik asztal diákjai viszik s az üdvözlés után átnyújtják a lelkésznek, vagy valamely jelenlevőnek. Aki másképp jár el, 5 drt fizet. Ha valaki nem akar menni, a kapuban jelentse a szeniornak, aki helyébe noviciusokat állít, de úgy, hogy menyegzőt csak noviciusok nem üdvözölhetnek.

A divizió elvesztéséről. A heti diviziót elveszti a diák:

1. Ha szombaton 3 órakor nincs a városon.
2. Ha nem megy templomba szombat d. u. és két ízben reggel.
3. Ha 3 éjszakát a városon kívül tölt.
4. Mivel egyik pars a másiknak keres és mert két héten egyszer van divizió, az egész diviziót (t. i. mindkét hetit) elveszti az, aki a maga csoportjában mulaszt és a másikban nem keres; ha a magáét mulasztva a másik parsban keres, akkor kap egy heti diviziót. Pl. a szenior csoportjának tagja elveszti ama hét divizióját, melyen frekventálni köteles volt, de nem frekventált, az elveszti a másik hét divizióját is, melyen a kántor csoportja frekventál. Ha bármelyik csoport tagja valamely okból elhanyagolja a maga hetét, az ne a maga csoportjában szolgáljon és részesül azon a héten gyűjtött minden jövedelemből. Ez áll a részleges temetésekről is.

5. Ha börtönbüntetést kap; és mindenki, aki nincs a városon.

6. Akinek udvari ruhája van (aulicus habitus).

Az általános divizióról. A divizió négyféle: *általános (generalis), különös, vagy heti, a praebendák és a gyűjtött vagy végrendeletileg hagyományozott összegek szétosztása.*

Általános divizió Isten jóságos kegyelméből és a patronusoknak a diákok iránti jóindulatából évenként négyszer van: ebből a novicius először semmit sem kap, másodszor fél részt, harmadszor egész részt, ami mindig betartatott. Az elosztás módja ez: a pénzt felosztják az egész részt kapó összes személyek száma szerint (a fél részt kapók számát egészekké adják össze). Azután az általános divizió óta eltelt hetek számát összeszámítják és az egynek jutó egész részt elosztják azokra a hetekre és azokat, akik 1-2 vagy több hetet hiányoztak, annyi nummusra büntetik, amennyi jut az ő részéből azokra a hetekre.

Heti diviziót régen minden héten tartottak, most „certo respectu at gravi de causa” csak kéthetenként tartanak szombaton. „mire a szeniornak és exaktornak nagy gondja legyen, nehogy ha a dispensator a pénzt idejében adja, valami okból más időre halasztassék. Ha a dispensator nem küldi és valamelyik novicius elhozza, a megállapított időben a diviziót meg kell tartani. Ezen a divizión, ép úgy, mint az általánoson, a katalogusba beírt minden diák jelen akar lenni. Mihelyt az exaktor szobáról-szobára járva

meghívja a diákokat, mindenki illendő ruhában, józanul siessen megjelenni 5 dr. büntetés mellett. Ha kérdezik, beszéljen, ha kell, szavazzon, másokat a szavazásban ne akadályozzon. Minden zaj, lárma, morgás kerültesék. Ha valaki vét ez ellen, először megintelik, azután büntetést kap s ha a szeniort, vagy mást, aki őt csendre inti, gyalázó szavakkal illeti, dobassék ki a gyűlésből s ha azután is erőszakoskodik, vettessék börtönbe.

A prebendák divíziója. Ami ételt a bőjti napokon a polgárok a diákoknak adnak, azt a 4 asztalhoz beosztott diákoknak 4 részre osztják. Az asztal hospeseit a prebendisták összehívják. A prebendisták és kursorok végzik az egyes asztaloknál a hospesek teendőit. A diákok a tanulók nagyobb vagy kisebb száma szerint az asztalokhoz úgy osztandók be, hogy az első asztalt a második egy számmal haladja meg, a harmadik a másodikat, a negyedik a harmadikat szintén; ha fennmarad 5, azok maradjanak a 4. asztalnál; ha 6 marad fenn, 3 menjen a 3 első asztalhoz, a többi a 4.-hez.² Ez a negyedik asztal legyen szoros törvényekkel megkötve, hol ne használ-tassanak haszontalan rendszakályok, hanem a hospes tanítsa asztaltársait Erasmusnak *De civilitate morum* c. könyve illemszabályaira. Miután ezeket előadta, mielőtt az ételt megízlelné, mondjon asztali áldást. Ha valaki ezek ellen vét, először 5 nummusra, aztán minden alkalommal 2-re büntetessék.

(A negyedik asztal bőjti törvényei (Fasc. I. második számozatlan lapján) kétfélék: általánosok és különösek. A különösek a hospest illetik. Ezek:

Az asztalterítő és tálak tiszták legyenek.

Étel előtt és után imádkozzék.

Az előirt törvények ellen vétőket fegyelmezze.

A törvényeket az oratio után olvassa fel.

Az általánosok a diákokat illetik. Ezek voltak:

Csengettyűszóra az ima előtt mindenki ott legyen.

Tányérok, kések, asztalkendők tiszták legyenek.

A feltálatl ételt és italt ne bíráld.

Ne falj akkorát, hogy arcod kidüledjen.

Ujjadat ne mázold be, fejedet ne vakard.

Ruhát, asztalterítőt ne piszkold be.

Szájadat csupasz kezeddal ne töröld.

Evés közben a késsel, csontokkal ne csinálj zajt.

² Az asztalokhoz való egyenlőtlen beosztásnak nem tudom az okát. A diákok sem tudták valószínűen, mert 1676 febr. 29-én (Fasc. II. 322.) sérelmezik, hogy az első asztalnál csak 4 tanuló van, a másikonál 5, a harmadikonál 6, a többi mind „ha 20-an vannak is,” az utolsónál. Másképp akarják a beosztást. A főnök nem akart változtatni. A diákok megharagudtak s a plebánus-rektor helyeslése mellett megkérdezték azokat, akik valamikor már voltak szeniorok. Ezek azt felelték, hogy az ő idejükben is így volt a beosztás. S ha megtörtént, hogy a harmadik asztalnál több diák volt, mint a negyediknél, akkor a gyermekek közül vettek oda kiegészítésül.

A csontokat ne rágd.

A kenyeret ne vágd a melleden.

A már letett csontot ne vedd fel.

Ne dőlj neki az asztalnak.

Ne márts bele a tál minden részébe.

A hospes előtt ne nyulj a tálba.

Ne végy először húst.

Ne légy néma, vagy fecsegő (*nec piscis, nec psittacus esto*).

Ne nevezd . . . (a többi szurágta, kiolvashatatlan).

Ne káromkodjál.

Körmeid vágd le.

Kezeid tiszták legyenek.

A jelenlevők és távollevők jó hírnevét ne sértsd.

A többi asztalokat ne gyalázd.

Senkire ne haragudj.

A hospes előtt ne bonts asztalt.

Köszönéssel távozz el.

A gyűjtött, vagy végrendeletileg hagyományozott összegeket különböző módon osztották ki. Aki az adomány előtt egy hónapot saját ügyében az iskolán kívül töltött, kivéve a betegséget, semmit sem kapott. Ha a heti osztalékból 2 hétig saját hanyagsága miatt nem részesült, ezekből sem kapott s azok a frekventálók sem, akik még nem voltak beírva az albumba. Az ilyen adományokból a szászok is kaptak egy-egy egész részt. Az adomány e szabály szerint osztatott ki: a jelenlevők kapjanak, a távollevők ne. Akik az adomány idejében jelen voltak, de a kiosztásnál nem, semmit sem kapnak. Akik a kiosztásnál jelen voltak, ha a hagyomány idejében nem is, annyit kapnak, mint az, aki a hagyománykor is jelen volt. „Arra is emlékezünk — mondja a törvények összeírója —, hogy végrendeletileg hagyott valaki 6 frtot s ezt egyenlően osztottuk el azokkal, akik a hagyomány idején nem voltak itt, de a kiosztásra visszatértek“.

1690 május 20-án a cétus azt határozza, hogy aki egy hónapig távol volt, az sem hagyományozott, sem gyűjtött javadalomból ne részesüljön.

Ökonomiáról. A gazdai tisztet viselni a katalogusba beírt minden diák köteles az exaktoron és kollaboratoron kívül. Meg kell tartani azt a rendet, melyben a diákok a katalogusba be vannak írva, nehogy zavar támadjon: egyik szobából, melyben az ökonómia épen van, nem szabad átugrani a harmadik szobába; sem elmenni a városból a szenior engedélye nélkül 25 dr és egy ökonómia büntetés terhe alatt. Ha valaki a sorrendet nem fogadja el, fogadjanak helyette mást, akit fizetnie kell, különben divíziót nem kap. A kapukulcsokat senkinek sem szabad átadni 25 dr büntetés terhe alatt. Ugyanez a büntetése, ha éjszakára rosszul zárja be a kapukat. Ha valaki nem akarja vinni e tisztet, vasárnap állíthat maga helyett mást, de ha e napon nem állít, egész héten vinnie kell a tisztet — ha betegség, vagy valami véletlen nem jő közbe — 50 dr büntetés terhe alatt. Egy héten egyszer kimehet a főnök engedélyével, ha megbízható emberre bizza tisztét, de csak

1 órára, különben 25 dr a büntetése. A felfogadott ökonomus a heti és énekek szerzett pénzből nem kap, más rendkívüliekből igen. Ha valaki egy szobában kap heti divíziót és olyan szobába költözik át, ahová hamarabb ér az ökonomia, mint ahonnan elköltözött, csak az utolsóért viseli az ökonomiát; ha pedig olyanba költözik, amelyen az ökonomia sora már túl van, akkor azért is kell viselni az ökonomiát, amelyből elköltözött, mikor az ökonomia sora oda ért.

Ezt a kissé homályos szöveget példával világítja meg a szabályok összeírója. Ha az ökonomia az M-szobában van s az A-ban, vagy B-ben lakó diák átköltözik a H-ba, vagy P-be, az csak 1 ökonomiát visel. Oka az, hogy nem szökött meg a szolgálattól, hanem elébe ment. Az is 1 ökonomiát teljesít, aki, ha a szolgálat M alatt van, a Z, S, P, O alá költözik, mivelhogy az is elébe megy a szolgálatnak. Ha azonban az ökonomia M alatt van és az N, O, P-ben lakó diák az A—M szobák egyikébe költözik, az két ökonomiát visel, egyet az elhagyott s egyet az elfoglalt helyért. Ha szekundánus diákkal lakik, fogadjon ökonomust s ha nem akar, kiűzetik és más vétetik be helyére, olyan szekundánus, vagy diák, aki vállalja az ökonomiát.

Mikor általános kivonulás van, gondosan ügyel az iskolára, nehogy valami kár történjék, amiért kártérítéssel tartozik. Köteles a kivonuló és visszatérő cétust az iskola kapujában várni 5 dr büntetés alatt. Éjjel őrködik, ügyel az órára, leckék idején az órákat pontosan jelzi, a tanárok bemene telére és kijövetelére a tanterem ajtajánál vár, ha közteendői nem szólítják el. A hanyag és lármázó gyermekeket megfenyíti. Pontosán csenget a templomba s az esti 8 órai precesre, különben 5 dr a büntetése. Felkelésre 3 és 4 óra között csenget. Ha 4-kor csenget, 5 dr, ha 6-kor 25 dr a büntetése. A leckéken és precesen leülnie nem szabad (5 dr). Lelkiismeretesen jegyezze a kellő ok nélkül künnhálókat, különben ugyanolyan büntetést kap, mint a hibázó maga. De azokat is írnia kell, akik engedéllyel hálnak künn (5 dr).

A plágásokról. Mivel a magyar szó tiltva van a diákok között, plága járt körben. Akinél a plága volt, azt a törvény *plagaster-nek*, *signifer-nek*, *plagarius-nek* mondja. A plága szüneteken az exaktornál állott, aki szünet után átadta egy noviciusnak. Ennek kötelessége volt a plágát a magyarul beszélőnek átadni. Ha ez jó lelkiismerettel állítja, hogy igyekezett átadni, de nem tudta, az első éjszakáért, melyen a plága nála maradt, nem fizetett büntetést. Azután minden éjszakáért vagy egy Ciceroi levelet kellett felmondania, vagy az új-szövetségből 12 verset, vagy egy szerző 12 versét s ezzel megváltotta a plágát. De megválthatta saját maga készítette beszéddel is, de jól be kellett tanulnia s tisztán és kellő hangsúlyozással előadni. Ha 3 hibát ejtett, 1 drt, ha 4-et, 2 nummust, ha többet, 6-ot kellett fizetnie. A plága a szeniortól kezdve az utolsó diáig mindenkinek átadatik. A szenior és kollaborator 3 dral váltja meg és annál marad, aki át akarta adni. Bárkit hall a plagarius magyarul beszélni, adja át, mert ha megállapítják, hogy más már beszélt előtte anyanyelvén, mint akinek át akarta adni, ezért a kedvezésért a plága nála marad. Ha úton, gyűlésben, vagy bárhol másutt, ahol nem jut közel hozzá, hall magyarul beszélni, intéssel, vagy valami más módon figyel-

meztessé — mert nyíltan senkinek sem szabad átadni — s az első alkalommal igyekezzék azonnal átadni, „in mora enim periculum est“. Ha pedig vita támad az átadó és átvevő között, menjenek az exaktorhoz, mondják el neki a dolgot s ő dönt közöttük. Ha nem, menjenek a szeniorhoz, aki egyiknek odaitéli. Ha ez makacskodik s nem akarja elfogadni, az exaktor adja át egy noviciusnak s vigye az ügyet a következő divizióra. Ha a cétus a szenior és exaktor ítéletét elfogadja, a makacskodó 25 drt fizet. Ha a vita eldöntése végett a magyarul beszélő nem akar az exaktorhoz menni, a plágás jelentse az exaktornak, hogy hívta s tegye le elébe a plágát. A szenior pedig a divizió előtt ezt is említse fel, döntsön s a makacskodó 25 drt fizessen. És mivel az exaktor a letett plágát egy noviciusnak átadta, ki az első éjszakaért nem kap büntetést, ha állíthatja, hogy igyekezett átadni, de nem tudta, a makacskodó a 25 dron felül még 6 drt fizet.

Extraneust a harmadik napon túl, ha tud latinul, nem szabad magyarul megszólítani, sem olyan gyermekeket, akik olvasni tudnak.

A perlekedők és fölebbezőkről. A tanulók között előforduló perlekedések és ellentétek intézésének helye és ideje a heti divizió, ahol a közügyek mindig megelőzik a magánügyeket. Az eljárás ez: mindenk előtt a békés elintézés ajánlatik nekik. A panaszló a divizió előtt értesítse a panaszoltat szándékáról. Ha nem értesítette, nem idézheti meg. Ha megidézi, a per nem vétetik fel. Ha értesítettett s nem jelen meg, azt a büntetést kapja, amelyet a panaszló e munkájáért akar. Ha pedig a panaszló nem jelen meg, miután a panaszoltat megidézte, az értesítéstől számított harmadik divizió előtt adja elő a panaszoltat a rajta esett méltatlanságot s a cétus egyszerűen felmenti. *A perlekedőknek, mielőtt az ügy tárgyalatnék, a béke ajánlatik.* Ha nem békülnek meg, akkor tárgyalni kezdik. Ha a panaszlónak adnak igazat, a panaszoltat elítélik s a panaszló megkapja igazát, ha a panaszolt nem fölebbez. Ha a panaszlottnak adnak igazat és a panaszló nem fölebbez, egyszerűen felmentik. A felebbezés után a fölebbező panaszlott így járjon el: a harmadik divizióig vegye elő, intézze el ügyét a rektornál, különben 25 nummus a büntetése s ezenfelül az, amit a cétus kiszabott. Ha pedig jelenti és a rektor a cétus ítéletét aláírja, akkor a kiszabott büntetésen felül 1 frt a büntetés. Ha nem írja alá, akkor a vádlott egyszerűen felmentetik. Ha a panaszló fölebbezett, de a következő divizióig a főnöknél nem jelentette, hogy a cétus végzésébe, melyet előbb nem fogadott el, belenyugszik: ezután a fölebbezéstől nem állhat el s akarva-nemakarva a rektorhoz kell vinnie, különben 25 nummus a büntetése. Ha odavitte s az igazgató a cétus véleményét helybenhagyja, 1 frtot fizet. Ha valaki valakit büntelenül, vagy ártatlanul vádol, amilyen büntetést ez kapott, ugyanolyat kap a vádló, ha a vádlott minden hibától tisztázza magát. 1695 dec. 9-én hozta a cétus ezt a határozatot: ha valaki az ügyét a rektorhoz jelenti, mielőtt a cétus tárgyalná, 1 frt 20 dr büntetést fizet; s ha valaki valakinek másról mondott véleményét s magát a vélemény szerzőjét annak, aki ellen szólott, feljelenti, a feljelentő 50 dr. büntetést fizet.

Szobák változtatásáról. Az igazgató és főnök engedélye nélkül a

szobát változtatni, vagy elhagyott helyet elfoglalni nem szabad. Büntetés 25 dr. és csúfos kiűzetés (*turpis exturbatio*). Aki maga ügyében 1 hónapot és 3 napot távol tölt, elveszti szobáját, kivéve a szeniort. Egyik szobából a másikba ágyat, széket vagy bármely bútort, ami az eklézsiáé, a szenior engedélye nélkül, átvinni 25 dr. büntetés mellett tilos. Ugyanez áll a „palatimokban” és a folyósón elhelyezett tárgyakról is. Ha valaki valamely szobához tartozó felszerelést szándékosan eltör, mást kell csináltatnia. 1696 nov. 29-én elrendelte az igazgató, hogy valamely szobába költözni akarók az előbbi lakóktól a szobához tartozó minden felszerelést előbb vegyenek számba s csak azután költözzenek be különben ők kötelesek a kárt megtéríteni.

Az esti precesről. Valamikor szokásban volt, hogy az éneket a precesen az ökonomus kezdte, más nem; most azonban bárki kezdheti, aki előbb belép. Azután a könyörgés következik: egyes fejezetek az új szövetségből, melyet a katalogus rendje szerint rendre olvasnak. Aki ezt elmulasztja, 5 dr. a büntetése. A sorban következőket értesíteni kell. Ha nem értesítik, a büntetést nem ő, hanem az értesítést elmulasztó fizeti. Noviciusnak az első ének után belépni nem szabad 5 nummus büntetés terhe alatt. Aki akadozva olvas, 5 drt fizet. (Fasc. I. 225.) Preces alatt zúgás, lárma, sutfogás, zaj stb. tiltva van.

Az iskolai szabályok utolsó fejezetei: 1. *de captivandis*, 2. *de illis, qui absque valedictione aut furtim schola egrediuntur*, 3. *de Saxonibus*, 4. *de reversis ab officio rectoratus*.

1. Kezdetől fogva az volt a rend, hogy mikor magyart kellett börtönbe vetni, a szenior szász noviciusok segítségét vette igénybe s viszont. Most azonban, mivel nincsenek szász noviciusok, megadatott a szeniornak az a jog, hogy mind a magyar, mind a szász tanulók bebörtönzésére vegye segítségül a noviciusokat, sőt, ha szükséges, a veteranusokat is. Aki nem engedelmeskedik s a fogoly kitör, fizeti a fogoly kiszabadítására kimért 1 frtot. A bebörtönzöttet az igazgató, vagy lektor tudta nélkül kiengedni nem szabad. A bebörtönzötteket noviciusok őrzik rendre, az ellenszegülők 10 drt fizetnek. Akiknek gondatlanságából a fogoly kijő, azok a rektor tetszése szerint vagy bezáratnak, vagy 1 frttal büntetnek. Ha a kijöttet az iskolában megint el lehet fogni, az őnök 25 drt fizetnek.

2. *Akik búcsu nélkül, vagy titokban hagyják el az iskolát s megint felvételöket kérik, addig nem vétetnek fel, míg mint noviciusok minden teendőt el nem végeznek.* Ez áll a kizártakról is, ha megint felvételöket kérik.

3. *A szászok kántorai, kollaboratorai, exaktorai és diákjai is kötelesek e szabályokat és törvényeket aláírni és a magyar szeniornak engedelmeskedni, fennmaradván nekik a szokott divíziójuk, a noviciusok felvételére és a praebendák szétosztására vonatkozó saját törvényeik és szokásaik.*

4. *Aki egy évnél tovább volt künn „mesterségben”, ahány évvel tovább volt künn, annyival tesz előbbre a katalogusban, ha visszatér, amennyiben a rektor nem itéli még többel előbbre teendőnek.* A kirendelés egyedül az igazgató hatáskörébe tartozik — a konzisztórium 1696. évi felhatalmazása szerint.

A szekundania törvényei.

A kollégium ifjúságának második rendje volt: a *szekundánusok* (*coetus secundanorum, secundania*). Ennek a nemesek voltak tagjai, akik nem egyházi pályára készültek. Külön törvények alatt álltak, külön hivatalnokaik, külön publikumuk, külön pénztáruk és divíziójuk volt. Törvényeik nagyjában egyeztek a tógás társaság törvényeivel, de voltak eltérések is. A szekundánia törvényeit Kolozsvári Dimén Pál igazgató 1683-ban alkotta meg. Kelemen Lajos levéltáros figyelmes szíveségéből, amiért e helyen is hálás köszönetet mondok, e törvényeknek két írott példányát ismerem. Az egyiket 1732-ben írták le „végre”, mikor ifj. P. Horváth Boldizsár volt az exaktor. Ebből a példányból a 3—4. oldal ki van szakadva. Az eredeti szabályzat 8 oldalra terjed. A 9—41. oldalakon vannak különböző időkben, más-más kezeiktől beírva azok a rendeletek, melyeket az igazgató és konzisztórium, valamint a szekundánusok cétusa koronként a felmerülő szükség szerint hoztak.

A másik példányt 1759-ben Pókai Sárosi Sámuel exaktor írta le, jobban mondva szerkesztette az első alapján. A szerkesztés abból áll, hogy az első törvénykönyv rendelkezéseit *titulusok, artikulusok és constitutiok* címe alatt rendszerbe foglalta s a törvények első megalkotása után hozott határozatokat és rendeleteket *constitutio* cím alatt az illető cikkely alá besorozta. Az összeállítás címe: *Leges Dominorum Nobilium Secundanorum Scholae Unitar. Claudiopolitanae sub rectoratu Excellent. ac Clariss. Domini Rectoris D. Pauli Dimjén Kolosvari ab Ao. 1683 conditae et Anno Epochae C. 1759 per Samuelem Sárosi, h. t. Exactorem in Tit., Artic., Constit. redactae, auctae et scriptae*. E cím után más tintával és más kézzel: *nunc antem per Alexium Gálffy de Sz. István Coet. O. Exact. renovatae Ao. 1807*. Ennek a renoválásnak semmi nyomát nem vettem észre. A kis 8° ívalakú könyv 59. lapjáig van beírva és megszámozva. A könyv utolsó három oldalán Désfalvi Pataki József exactorsága alatt 1816-ban felvett leltára a nemes szekundániának a következő tárgyakról:

1. 1718-ban Dimén igazgató alatt bekötött matricula.
2. 1732-ben ifj. Széplaki P. Horváth Boldizsár exaktor alatt leírt katalogusa a nemes szekundánusoknak.
3. 1758-ban Agh István rektor alatt Kénosi Sándor Mózes akkori exaktor által adott matricula.
4. 1784-ben ifj. Kénosi Sándor Mózes által adott matricula, melyet Tarcsafalvi Pálffy István akkori exaktor vett át.

5. A fennebb idézett törvények.

6. A kiadások és bevételek számadási könyve s 1697 óta a thesaurariusok névsora.

7. A szekundania közgyűléseiben tárgyalta ügyek jegyzőkönyve 1809-től.

8. Egy kis pléhdoboz (cistula e lamna), melyben a thesaurarius a büntetésekből befolyó pénzt szokta tartani.

9. Egy ezüst plága ezzel a felíráttal: *In rationem D. N. Secundanor. Alexius Sala curavit augeri Ao. 1814.*

A törvénykönyv bőrzebe van kötve. A boritéklapon benyomva ez a felírás: *Matricula Dominorum Nobilium Secundanorum.* A könyv 10 titulust foglal magában: I. A szekundánus urak cétusát üdvözlők. II. Az exactor. III. A cétus. IV. A leckék. V. A templom, temetések. VI. Magaviselet. VII. Játékok. VIII. Plága. IX. Divízió. X. Büntetések.

I. A szekundánus urak cétusát üdvözlők fejezetében 4. §. van, a Sárositól leírt példányban 5 s ezen kívül constitutio címén 4 pont. A belépni akarók (salutantes) az igazgatónál jelentkeznek felvételre azután az exactornál, majd a cétust üdvözlők s szorgalom és a törvények megtartása fogadalma után felvétetnek. A noviciusok az új szövetség egyes könyveiből 26—30 verset felmondanak s felvétetnek a veteránusok közé. Ha hibát ejtenek, 2 hétre visszavetnek. A sorban a 3 utolsó mindig noviciusnak tekintetik. Ha egyszerre sok szekundánus jő, a 3 utolsó kivételével a többiek 3 hónap múlva felszabadíttatnak.

A Sárosi példánya (nevezzük így!) szerint: a noviciusnak előbb kell leckére belépni a tanterembe a tanárnál (2 dr.). (A következőkben a büntetést zárójelben közlöm.). A noviciusok az unitárius keresztény *confessio*t mondják fel s a 12 utolsó tekintetik noviciusnak. Ha egyszerre sok szekundánus jő, a 12 utolsó kivételével a többiek 12 hét múlva felszabadíttatnak.

A constitutiók szerint: 1699 március 10-én, minthogy a szekundánusok száma nagy volt, a felvételnél nem az előmenetel, hanem a nemesség fokozata szerint azt a rendet állapították meg, hogy első helyet kaptak a consiliariusok fiai, másodikat a táblai assessoroké; a többit a cétus kor és előmenetel szerint állapította meg. Úgy látszik, hogy a szekundaniában eredetileg nem volt különbség a noviciusok és veteránusok között, vagy ha volt is, csupán nevükben, mert a Sárosi példányában olvassuk, hogy 1711 május 9-én a cétus bizonyos különbséget tett köztük, „quod hactenus vix dignoscatur” s reájuk nézve kimondta, hogy az exactornak a publikumba, a tanároknak a leckékre való belépése előtt jelen ke' l lenniök (2 dr.), reggel 5-től virradatig tanulniök kell (6 dr.), legyen labdájuk s viselniök kell az observatori hivatalt (6 dr.), a plagát az exactortól el kell fogadniök „sub poena contumaciae”. És ha a noviciusi idő leteltével a *confessio*t felmondják is, a noviciusok minden terhét viselni tartoznak. A cétusban hajadonfönt üljenek, nyugodtan, a leckén ide-oda ne nézzenek „csak igaz és elégséges okból”, leckéken és precesen lámpa legyen előttük (3 dr.).

II. Az exactort jelölés nélkül a veteránusok közül választják; ha nem fogadja el, 12 dr büntetést fizet. Hivataláról 3 hónap múlva lemondani köte-

les, de újra megválasztható : most azonban elfogadni nem köteles. Teendője : felügyelni a templom és leckemulasztók observatoraira. A hűtlen observator büntetése 6 dr, a későbbi törvény szerint 100 dr. Ha az exactor valakit nem a törvény szerint büntet, hanem kedvez neki, a hűtlenség bűnébe esik s hivatalától megfosztatik. Távollétében tisztét az első veteránus köteles viselni (9 dr.). 1717 április 20-án határozzák : az exactor mindenek felett áll, neki mindenek alá vannak rendelve. 1699 március 10-én törlik a consiliarius és kir. táblai assessorok fiainak elsőségéről szóló törvényt (de praepositione), a) mert ilyenek ezidőszerint nincsenek vallásunkban, b) mert viszálykodásokat szült úgy, hogy a gyűlölet még künn az életben is tartott, c) mert itt mindenki tanuló s nem lehet tekintet a származásra ; mindenkinek egyenlő a joga s az ér többet, aki jobban tanul és végül, d) mert nem ismerik eléggé az új családokat s megtörténhetik, hogy egy alacsonyabb származásút egy magasabb elé helyeznek. Ezután tehát az egyszerre belépők között csak az előmenetel az irányadó.

III. A *cétus*. Az exactor minden héten szombaton tartson közgyűlést (publicum conventum), melyen mindenki megjelenni köteles (6 dr.). A pereket alternatim tárgyalják, ahol véleményét mindenki illendően és őszintén elmondja ; ellenkező esetben 9 dr. a büntetés, a rendetlen lármázóé 50 dr. Ha valaki ügyét, mielőtt a *cétus* tárgyalná, az igazgatónak jelenti, 15 dr. a büntetése. A letárgyalás után jelentheti az igazgatónak, aki ha a *cétus* ítéletét jóváhagyja, a feljelentő 9 drt fizet. Aki az ügyet, vagy a *cétus* határozatát valahol kikotyogja, 50 dr. Ezekhez járul 4 constitutióban :

Minthogy az ökonomia viselése miatt a diákok és szekundánusok között sok viszály és perlekedés volt, a partiale consistorium úgy határozott, hogy rendre 4 szekundánus köteles ökonomust fogadni, akinek a szekundánus urak is alávetik magukat. Aki a rektor engedélye és az exactor tudta nélkül hazamegy, vagy Kolozsvárról eltávozik, vagy távozás közben megcsípi, 100 dr. (1727. nov. 14.). Akik a *cétus* nevében bármit tesznek, gyűlésekbe mennek, vagy ilyesmit elkövetnek, büntetésük irgalom nélkül 100 dr, másodszor szintén, harmadízben a *cétusból* kizárandók (1759 május 19.). A publikumban a szavazást zavaró büntetése 12 dr. Ha egy perben a bírák véleménye megoszlik s a többséget nem lehet megállapítani, akkor a büntetésnek a fele szabandó ki. E constitutionál hivatkozás van Hugo Grotius *De jure belli et pacis* c. művére.

Az első példányban a 3—4. oldal ki van szakadva. A IV. (leckék) és V. cikkelyt (Templom, temetés) a Sárosi-féle lapján ismertetem.

IV. A *leckéket* látogatni kötelesek. Az igazgató óráját elmulasztók 3 drt, a tanárokét mulasztók 2 drt fizetnek. (Az összegek később 6-ra javítva.) A *leckéket* szorgalmasan tanulják, különben 6 dr. a büntetés. A templomozás előtti konciókra megjelenni kötelesek (6 dr). Aztán 4 constitutióban ; a novicius, ha a közgyűlésre az exactor után lép be, úgy tekintetik, mint távollevő. A *leckék* n mindenki artsa meg a rendjét, kimenés közben zajt, lármát ne csináljon (20 dr.) (1692 ápr. 27.). A részegségért 2 hellyel lejjebb fokoztatnak.

V. *Templom, temetés.* Ha az igazgató rendeli, temetésen mindenkinek meg kell jelenni (20 dr.). Templomba ünnepnapokon d. e., d. u. kötelesek menni (20 dr.), míves napokon csak este; bemenetkor, kijövéskor rendet kell tartani. Aki templomot kétszer mulaszt, a rendet egyszer megbontja, 6 dr. Templomból előbb kimenni annyi, mint nem menni templomba (20 dr.). Agh István igazgató megtiltotta (1767 május 16.), hogy szekundánus halottvivő (sandapilarista) legyen.

VI. *A magaviseletről általában* (De moribus in genere). Egymás, valamint a tógás urak iránt köteles tisztelettel legyenek, viseljék magukat szerényen, tartsanak rendet a cétusban, a polgárokat és más idegeneket, bármilyen rendűek, az iskolán kívül és belől levett kalappal köszöntsék (100 dr). A könnyebb kihágásokat elkövetők, szóval, vagy tettel másokat gúnyolók, trágár énekeket (cantiones impuras) éneklők, vagy írók, vagy akiknél ilyeneket kapnak 100 dr (előbbiben 6 dr), kocsmázók 25, később 10 dr. Az utcákon sorban menjenek, 12 dr (előbb 2 dr). Mendikánsokkal, kiskorú gyermekekkel ne álljanak szóba, 50 dr (előbb 9 dr). Káromkodásért 50 dr (előbb 25 dr). Ha ismételten teszik, nyilvánosan megcsapassanak, mint a tolvajok. Dohányzásért az exaktor részére 100 drt (előbb 15 dr) fizetnek.

Az újabban 15 constitutio: A perlekedők mindkét részről 12 drt fizetnek. Leckéken, templomban, közgyűléseken aludni, zúgni, lármázni, vihogni s más ilyen pajkosságokat csinálni 100 dr. Mendikáns és discipulus megsértése 25 dr, szekundánusé 50, diáké 24. Ünnepnapok előtti vakációkon perek nem tárgyalhatók (1697 május 30.), utcára nyíló ablakból kinéző büntetése 24 dr (1698 május 10.), szekundánusnak kántálni nem szabad, 30 dr, kapuban állani 25 dr (1704 febr. 9.). „Régi jó és becsületes szokás szerint“ a cétus tagjai nem viselhetnek bőrruhát s nem öltözhetnek vestibus braccheis (9 dr). Az iskolán kívül háltni, büntetése börtön, vagy az igazgató tetszése szerint; 10 órán túl kimaradó 18 dr, 11 ig kimaradó 24 dr, 12-ig kimaradók egész éjjel kimaradottaknak tekintetnek. Ha pedig a gazdagabbak ezt semmibe vennék, az igazgató szab ki büntetést 100 drig. Aki bárhol táncol, 18 dr, de ezt lehet 100 drig emelni (1735 május 5.). Aki engedély nélkül polgárok menyegzőjére megy suscepto praesertim Garanyimphi, azt simili officio illic executurus, 50 dr.-rabüntetik. Julius 1. előtt hazamenő, szept. 1-re vissza nem jövő 1 frtot fizet, melynek fele a jelen levő szekundánusoké, másik fele az árnyékszék takarítására. Aki valakit megfenyeget s megfélemlit szavazata szabad nyilvánításában, először 12 drt, azután 24-et fizet s így tovább.

VII. *Játékok* (De lusu). Mikor a cétus az igazgató engedélyével üdülni megy, az összes szekundánusok kötelesek kimenni, 2 dr, később 100 dr. Amelyik veteránusnak nincs kedve játszani, a külső Szamosig sorban kimegy onnan visszatérhet, de köteles az iskolában tartózkodni s igaz ok nélkül a városban nem kószálhat (12 dr); est a visszatérő cétus elébe megy s ott beáll a sorba. De a noviciusoknak ez nincs megengedve, hanem ki kell menniök (1711 jun. 12.). Kártyázás 12 dr. Gyanus és erkölcstelen helyeket látogatni, könyörület nélkül 100 dr (1767 febr. 14.), hólabdákkal dobálózni 25 dr (1769 jan.), az udvaron labdázni 24 dr (1769 ápr.).

VIII. A plága. Az elsőben 4 pont van, a későbbiben ezeken kívül még 10. A plágára vonatkozó szabályok és büntetések általában azonosok a tógás társaságaival. Minthogy ezeket részletesen tárgyaltam, a szekundaniáét röviden érinthelem s csak egy néhány különbségre mutatok rá. Egyik az, hogy a nemes szekundánia plagája ezüstből volt. A novicius, ha a plágát nem tudta tovább adni, már az első éjszakáért fizetett 6 drt. A plágáriust bosszantani, vagy sértegetni, hogy nem tudja tovább adni, nem volt szabad (9 dr.). Aki a plágát elvesztette, mást kellett csináltatnia s míg elkészül, minden éjszakáért 3 drt fizet. E szavakért: *nosza, ennye, igen, de* nem szabad a plágát átadni (1697 nov. 6.). Az iskolában lakó szászoknak a magyar szóért szintén nem (1698 ápr. 12.). Másért verset mondani nem szabad ha nincs nála a plága (6 dr), (1698 jun. 20.). Ha a plagarius valakit magyarul hall beszélni, jelezze azonnal a beszélőnek. Menjen hozzá s halkán, hogy mások ne hallják, adja át. Ha nem lehet titkon, valami módon távolítsa el a többitől s minden szóváltás nélkül adja át. Ha nem veszi át a plágát, vigye az exaktorhoz, az odaítéli valamelyiknek. Ha az ítélet nem tetszik, a cétus elé kell vinni az ügyet. Ha a plágáriustól nem akarják átvenni s ő nem megy saját érdekében az exaktorhoz, szintén büntetést kap.

IX. Divízió. Az exaktor 3 havonként tartson divíziót, amiért 30 drt (később 39) kap. Itt a noviciusok először semmit sem kapnak, másodszor félrészt, harmadszor egészet. A konzisztórium határozatok által kirótt büntetéspénzek, aminők *violatio collegii*, a bálók és színház miatt, a vigilek, a dohányzás (1 mfrt) büntetései, a magyar beszédért stb. nem a szekundánia hanem a kollégium pénztárába adandók be (1812 febr. 16.).

X. Büntetés. Ha a bűnös nem fizet, megcsapatik (*pelle luat*). A büntetést kötelesek kifizetni este 8 óráig, mikor precesre csengetnek, azután kétszeresét fizetik (1699 dec. 5.). Később az a határozat jött, hogy a következő publikumig kell fizetni (1749): ha nem fizeti ki, az exactor jelenti a publicumon, itt zálogot vesznek tőle, mit csak dupla áron válthat ki. Ha nem váltja ki, az exactor eladhatja bárkinek a büntetés kétszeresén. Ha sem a vádlott nem váltja ki, sem az exactor nem adja el 3 hónap alatt, akkor az exactor kétszeres büntetést fizet.

A nemes szekundániának külön „*publicus conventusai*” voltak ugyan, de ezekről — úgylátszik — kezdetben nem vezettek jegyzőkönyvet. Legalább erre látszik mutatni az, hogy az 1825 szeptemberétől 1836 jul. 24-ig tárgyalt ügyek jegyzőkönyve „I. kötet” jelzéssel van ellátva. A jegyzőkönyv nyelve a latin, de az 1836 jun. 12—13-i „törvényes ülés” jegyzőkönyve magyarul van írva. Az utolsó ülésen Székely Mózes tanár elnöklete mellett a rendes elnök az exactor. 1825 szept. 18-án a negyedik asztal főnökévé teszik Káli Nagy Gergelyt, kinek kötelességeit így szabják meg:

1. Midőn a precesre menés sötét időben lesz, a nemes szekundánia régi szabálya szerint köteles gyertyát tartani az auditoriumnak rájuk eső részében, ami a noviciusok teendője

volt. Hogy a gyertyavivésben ne legyen zavar, köteles rendre a noviciusok közül a gyertyavivőket kirendelni s rájuk vigyázni.

2. Gondoskodni, hogy a noviciusok labdát vegyenek.

3. Notatorokat tenni s rájuk felügyelni.

A nemes szekundánia külön szervezése, külön törvények hatálya alatt állása nemcsak a rendi társadalomnak a következménye volt, hanem a tanulmányoké is, mert hiszen ők nem egyházi, hanem világi pályára készültek s bár ugyanazon nyilvános leckékre jártak, de mégis bizonyos szolgálatokra és gyakorlatokra nem voltak kötelezve. A törvények akkor kodifikáltak, mikor a református fejedelmek kora után a katolikus visszahatás kezdődik s mikor az unitárius nemesek és főurak száma vallásváltoztatással, más vallásúakkal való összeházasodással már nagyon megcsappant. Vagy talán épen ezért kellett a még megmaradtaknak megtartása végett e törvényeket megállapítani? Gondolni lehetne arra is, hogy az iskola a maga primitív berendezésével, a rendtartás a maga rideg és örömtelen intézkedéseivel s a tógás diákok életének igénytelensége nem elégítette ki a vagyonosabb és igényesebb nemes fiak kívánalmait. Mindenesetre érezhette a vezetőség is, a diákság is „az egy fedél alatt nevedő kételvű társaság” közt gyakran előforduló egyenetlenség és civódás ártalmas következményeit, az ugyanazon hibákért különböző mértékkel mérő igazságszótás romboló hatását és a tanulók iránt támasztott követelmények különböző mértékének igazságtalan voltát. Példák vannak arra, (P. Horváth-család több tagja), hogy a kevesebb erőfeszítést és szorgalmat kívánó szekundánia előjogait nem vették igénybe azért, hogy derekabb felkészüléssel léphessenek ki az életbe. Mikor aztán a 19-ik század 30-as éveiben a törvények megalkotása került sorra, akkor egyetlen szó sem hangzott el a szekundánia különállásának fenntartása mellett, hanem egyhangúlag kívánták az egyesítést a két társaságnak a tógások is, a szekundánusok is, sőt az előkészítő-bizottság iratai között levő „Vélemény” (előttem ismeretlen) szerzője is. S csupán a részletekben, így pl. abban van némi eltérés, hogy hány nemes tagja legyen az esküdtszéknek. Természetesen e tény értékelésénél azt sem szabad feledni, hogy ebben a korban a politikai reformeszmék már nemcsak érintették, hanem telítették is az újításért mindig lelkesedő ifjúság lelkét. Nagyon érdekes és tanulságos az ifjúságnak az egyesítés iránt beadott kérésének megokolását olvasnunk. A tógások kérelmét Kelemen István szenior terjeszti be az esküdtszéknek 1838. évi március 8-iki ülése határozatából. Tartalma ez: az ifjúság az egyesülést nemcsak elfogadja, hanem óhajtja is, hogy minden, ami a kollégiumot pártokra osztja, tökéletesen megszűnjék.

Az egyesülés után a törvény mindenkit egyenlően kötelezzen, kivéve az egyenruhát és a leckék kurzusát. A szekundánusok minden előjog nélkül nyert osztályzatuk szerint foglaljanak helyet a tógások között. Minthogy beneficiumaik nincsenek, a közterhektől, minők ökonomia, notáció, stb. mentessenek fel. Szenior és exaktor mindig a tógások közül választassék. Végül: az esküdtszék tagjai legyenek: a katalogusban a 12 első, egyébként a kellő tulajdonságokkal rendelkezők, akiket a konzisztórium nevez ki.

Érdekesebb és a reformkor hatását jellemzőbben mutatja a szekundánia kérésének megokolása. A szekundánia kérését a társaság nevében és megbízásából Nagy Miklós h.-exaktor, Csehy Sándor „kincstárnok” (thesaurarius) és Mátéfi Lajos „rendőr” írják alá. Megokolása ez: „A józanság jelszava: változtathatni mindent üdves sükerért a kolozsvári anyaiskolánkba és egész Erdélybe csak egyedül létezett nemes secundania c. egyesületünkre is kihatóan elhatározók az egyenetlenséget hízlaló megkülönböztetésekről lemondani, mert látjuk „káros következéseit”. Külön ítélszékük a diákokéval össze akar olvadni, mi maga után vonná „a két uton járt társaságét”, melyek közül „valamelyik status in statu volt”, oka a másfél százra nem menő ifjak közt a sok egyenetlenségnek, ezer hiúságnak és még több keserű érzésnek. Kérik azért az egyetértést „az egy fedél alatt nevedő kételvű társaságnak következő szabadságaik megmaradásával”: 1. Az ítélszékben egyenlő számú esküdtek legyenek, kik addig, míg egy célszerű s „társaságunk eddigi helyzetét nem törpítő” közös törvény fog készíttetni, külön törvény szerint fognak büntetni. A két társaság jelenlegi törvényei „kiöregedvén, nem használhatók, hanem vagy új útasítások, vagy józan okosságból mérített ítéletek pótolják helyeket.” Az esküdtek vállalják a közterheket, kivéve a papi hivatalt érdeklő szolgálatokat. 2. Mentessenek fel a papi készületből származó minden kötelességektől, mint kisebb temetésekre menés, templomban fennállás stb. Templommulasztásért „célszerűbb büntetést” hozni, mint az erkölcsből való klasszifikáció kisebbitése.

Egy más, aláírás nélküli írásuk az összeolvadás hasznát ezekben fejti fel: 1. A két társaság között volt egyenetlenség elenyészése. A két külön törvényszékre való hivogatások terhesek voltak. Aztán: status in statu nem létezhet. 2. Az iskolai jó disciplina felállítása. A szekundániának „lengébb büntetése” lévén, kihágások könnyebbek voltak. 3. „Az egy elv szerint való nevelés”. A nemesség „címzete” és a megkülönböztetések hiúságot szültek. 4. Könnyebb az igazgatás, mert két társaságban több a számadó s több a hátralék. 5. Törvény előtti egyenlő-

ség: a) közterű hordozás; b) klasszifikáció szerinti ülés, mit csak érdem jutalmául lehet nyerni, szorgalomra serkent, holott a szekundánusok eddig, néha érdem nélkül is, változhatatlanul elől ültek. Sok szülő a lengébb fenyítékért nem engedte gyermekét szekundánusnak lenni. De ha egy törvény alá kerülnek, két haszon származik belőle: szabad ruhaviselés által „nagyobb társalkodhatás” és egy esztendő megkimélése.

A törvényelőkészítő-bizottság íratai között a „Vélemény” szerzője elismeri, hogy van haszon az egyesítésben s ennek meg is kell történnie, még pedig most, mikor a közvélemény nem fogja azt erőltetettnek tekinteni. De kifogásolja a kérelem „önhitt” hangját, „mintha ő alkudozhatna nemcsak a maga, hanem a következők sorsáról is, amit nem lehet és nem kell elismerni, nem állhatván a nemes szekundánia úgy, mint paktans, minthogy nem önállású, nem független társaság”. Ha tehát a konzisztórium helyesnek látja, ám tegye meg, „de a kérést csak mellékmotivumul véve fel”. Véleményét így foglalja pontokba: 1. Egyesíttessenek úgy, hogy egyenruhát nem viselve „legyenek mentek minden papi készületből származó kötelességektől, mint „apróbb” temetésekre menés; de az ökonomiától is, mert ez sok nehézséggel jár s viseljük a diákok, mert ők részesednek a beneficiumokban; azonban az orálástól nem. 2. Legyenek egy törvény alatt minden megkülönböztetés nélkül, üljenek velük egy sorban, graduáltassanak együtt. 3. Végezzék a filozófiai kurzust 3 év alatt, mint eddig. 4. „Kényes a lépés” az ítélőszékben juratusaikra nézve, mert akár-hogy összeolvad a két társaság, nem képzeli, hogy kialudják iskolánkból az a szellem, miszerint „a diák papibb nevelés alatt lenni tekintetik”, mint a szekundánus. Bajos volt a disciplinát fenntartani eddig, mert „a secundania tágabb törvény s nem oly szigorú törvénykiszolgáltatások alatt volt”. Ha most a szekundániából egyenlő számú jurátust teszünk be, a következőképpen az lesz, hogy „nem tudjuk lábbaállítani a fenyítéket”, mert azok mind oppozicionalisták, a diákok között is lesz egykettő s a törvény az övék lesz. És egy vádlott iránt megoszlik a vélemény aszerint, hogy diák-e, vagy szekundánus. Aztán a számosabb tagból álló tógás társaság nem érez-e praejudiciumot azért, hogy neki csak annyi jurátusa van, mint a néhány tagból álló szekundániának. Nem pártolhatja a deáki társaság azon kérelmét, hogy a jurátusok az elsők közül tétessenek határozatlan számmal, „amennyiben üti a sor a szekundániának elől levő tagjait”, mert megtörténhetnék, hogy egyet sem ütne közülök a sor, de azt sem, hogy arányosan legyenek benne, mert így kevés esnék a szekundánusokra. Ezért javaslata az: legyen 8 diák jurátus, 9. az exaktor, 10. a szenior a szekun-

dánusok közül pedig amennyi jurista és fizikus van az iskolában, ha különben kvalifikált, legyen jurátus mind. Így — gondolja — elégséges számmal lesznek. Hogy egy se legyen, bajos remélni. Ha pedig mind bebocsáttatnának s a diákok számát meghaladnák, a konzisztórium a kinevezéskor az ifjabbakat nem bocsátaná be.

Mikor a törvényelőkészítő-bizottság az 1839. évi téli Főtanácstól bizonyos elvi kérdésekre nézve irányítást kér, a kérdések között az első épen ez: a szekundánusok egyesíttessenek-e a diákokkal? Ha igen, egy törvény, egy praerogativa, egyenlő beneficiumok és büntetések legyenek-e, vagy külön törvények? A bizottság véleménye az, hogy egyesíttessenek s a törvény előtt semmi megkülönböztetés ne legyen, ami azonban nem zárja ki, hogy egyik a másiktól öltözetre, bizonyos kötelességekre és beneficiumokra nézve meg ne különböztettessék. A Főtanács a bizottság véleményét elfogadta s a két társaság egyesítését kimondotta. Ezzel a nemesi szekundánia megszűnt. Nem nehéz a megszűntetést alátámasztó érvek felsorakoztatásában az egy elv szerint való nevelés, nemesi cím és megkülönböztetés, törvény előtti egyenlőség, stb., a reformkorszak politikai küzdelmeinek és jelszavainak hatását az iskolára és különösen az ifjúságra észrevenni. Különös figyelmet érdemel, hogy a mozgalmat az ifjúság indítja meg s a vezetőség nem száll szembe velük, hanem lassítólag és mérséklőleg lép közbe.

A Főtanács által elfogadott 1839. évi törvények szerint: publikusok azok, akik egyenruhát nem öltenek és a deákok külön kötelességeikben, úgy az azokhoz kötött jótéteményekben nem részesülnek, szállásolhatnak künn a városon is, de amellet minden tekintetben a kollégium törvényei alatt lesznek. Az ilyen módon künn szállásolók, akár mi vallásunkat, akár más vallásokat követők, akár publikusok, akár alosztályúak, külsőknek (extranei) neveztetnek, akik mind különös, mind köztanításokra a kollégiumba bejárnak és ennek előljárói felügyelete és törvénye alatt neveltetnek. A vallás elveiből megpróbáltatván a törvények megtartására magukat aláírásukkal és hitükkel kötelezik; minden héten rendre magyarul és deákul szónokolni kötelesek; ökonómiát és egyéb közterheket — a folyósói éji vigyázatot kivéve — nem viselnek. A hittudományból a vallást (dogmatica) és egyházi történeteket hallgatják s közmegpróbáltatást állanak ki. Az elősorolt kiváltságokon kívül a deákokkal egy törvény alatt lesznek és ügyeik ugyanazon törvényszék által ítéltetnek el, melynek birói, vagy esküdtei közé közülök is tagok „aránylati számmal” választatnak. (10—14. c.)

Az 1845. évi törvények a publikusokat már nem ismerik. A felosztályúak egyenruhások és egyenruhátlanok. Utóbbiak ágyhelyért egész díjat fizetnek. Egyenruhás csak unitárius vallású lehet.

A későbbi törvények már ezt a megkülönböztetést sem ismerik.

4. fejezet.

Az 1839—40. évi törvények.

Az iskolai törvények és rendtartás kérdésében hosszú időn át nem történik semmi szerves alkotás. Egyes esetekben alkalmasint intézkedik hol az igazgató, hol a konzisztórium. Ezek az intézkedések vagy a törvényeket magyarázzák, vagy az egyes adott esetek szerint némileg módosítják. Gyakran történik az is, hogy a pénzbüntetések összegét a pénz értékének állása szerint emelik. Minthogy az élet halad s újabb és újabb eseteket vet fel, néha az is megtörténik, hogy olyan fegyelmi eseteket kell elbírálni, melyekre nincs büntetés a törvénykönyvben. A 18. század folyamán Szent-Ábrahámi igazgató hoz elég nagy számban ilyen törvényeket és rendszabályokat, majd utána a nem eléggé erélyes Agh István alatt Horváth Ferenc főgondnok ébersége és erélyessége.

A hosszú mozdulatlanság és tespedés után a felvilágosodás lassan terjedő eszméi és szelleme kezdi foglalkoztatni az újítások és reformok iránt mindig fogékony ifjuság lelkét. Ami nagyban történik künn a reform-korszak politikai életében, kicsiben ugyanaz másolódik az iskola belső életében.

Szent-Ábrahámi az új „iskolába“ való költözés után a tanítás megindítása és az ifjúság rendbeszedése érdekében 1721 aug. 30-án „új törvényeket“ hirdet ki (Fasc. IV. 268—270. l.). 1724-ben (aug. 26-án Fasc. IV. 323) a nicotizánsokról, nov. 16-án a szekundánusok ökonómiájáról, 1727 jan. 12-én az eddig este tartott precesnek ezután reggel tartásáról hoz törvényt. 1734 május 29-én bevezeti a *peroratiot*. Agh István 1759 okt. 6-án (Fasc. V. 195.) szigoruan elrendeli, hogy jul. 1-je előtt senkinek eltávozni nem szabad s szept. 1-jére mindekinek itt kell lennie. 1760 dec.-ében a felső tagozatba lépőknek az elbűcsúzást s praepceptoraiknak köszönet mondást írja elő, 1761 nov. 7-én az óra után való névsorolvasást. S így megy ez tovább évről évre, amint az esetek felmerülnek.

A pipázást tiltotta a törvény a papra nézve 6, mesterre 3 frt büntetés mellett (sárosi zsinat 1669, szováti zsinat 1725, kolozsvári főtan. 1776.). 1821-ben a repr. konzisztórium márc.